

IV. fejezet

Németh Balázs: A Nagy Háború (1914–1918)

Az első világháború kitörése katonai és politikai értelemben is sorsfordító esemény volt Ausztria-Magyarország történetében. A fényét veszített birodalom készült a háborúra, hadseregét igyekezett legjobb tudása szerint fejleszteni, miközben külpolitikájában igyekezett vélt és valós ellenségeit elszigetelni. A Monarchia konfliktusai sokrétűek voltak, de kijelenthető, hogy legfőbb ellensége a régi szövetséges, a cári Oroszország volt. Oroszország számára alapvető geopolitikai érdek volt, hogy olyan kikötőkkel rendelkezzen, amelyek télen is használhatók. A Fekete-tengerről való kijutás lehetőségének megteremtése az orosz nagyhatalmi politika egyik legfontosabb célja volt, amihez a Boszporusz és Dardanellák ellenőrzése elengedhetetlenül fontos volt. Ehhez balkáni szövetségesre volt szüksége, valamint arra, hogy Törökország regionális befolyása a lehető legjobban csökkenjen.

Az Oszmán Birodalom hanyatlása a Balkánon nehezen kiszámítható politikai egyensúlytalanságot teremtett. Az így kialakult hézagba mind a Monarchia, mind Oroszország igyekezett benyomulni, miközben az Egyesült Királyság igyekezett fenntartani a hatalmi egyensúlyt, aki inkább részesítette előnyben kisebb, független államok létrejöttét, mint hogy a visszafoglalt területek valamely nagyhatalom közvetlen ellenőrzése alá kerüljenek. Az 1815-ben létrejött Szent Szövetség adta a jogi alapot arra, hogy 1849-ben a cári hadsereg I. Ferenc József kérésére beavatkozzon a magyar szabadságharc eseményeibe, de a segítségnyújtási rendszer már az 1850-es évek elején csődöt mondott. A Monarchia, hálátlan módon, nem állt ki az 1853 és 1856 között zajlott krími háborúban Oroszország mellett, és semleges maradt a konfliktusban.

A dualizmus időszakának védelempolitikája

A Balkánon a Monarchia 1878-ban Bosznia és Hercegovina megszállásával érte el legnagyobb sikerét, amely terület ugyan elvben az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt maradt, a Monarchia azonban szinte teljes körben átvette a terület kormányzását. A terület státusát végül 1908-ban tette egyértelművé Ausztria-Magyarország, amikor a két tartományt annektálta. Ez az esemény rontotta meg véglegesen a dualista állam viszonyát Oroszországgal, és az általa támogatott Szerb Királysággal. Az orosz támogatással tért hódító pánszlávizmus komoly fenyegetéssé vált.

A Monarchia Németországgal ápolt viszonya is komoly változásokon ment át a 19. század második felében. A kis, illetve nagy német egységért folytatott politikai harc 1866-ban változott fegyveres konfliktussá, amely során Ausztria súlyos vereséget szenvedett az erejére ébredő porosz hadseregtől. A königgrätzi vereség után kötött prágai békében Ausztria lemondott a nagy német egységről, Holstein tartományról, kilépett a Német Szövetségből, valamint 40 millió arany kárpótlást fizetett Poroszországnak. Az 1871-ben létrejövő Német Császársággal azonban a viszony gyorsan javulni kezdett, köszönhetően a közös ellenségképnek, és egymással konfliktust nem éltető geopolitikának. A közeledés eredménye 1879-ben politikai és katonai szövetség lett, amely a központi hatalmak szövetségi rendszerének alapszerződésévé vált.

Ambivalens viszonyt ápolt a Monarchia a frissen megszülető Olaszországgal. Az 1866. évi háborúban a császári-királyi hadsereg szárazföldön és tengeren is legyőzte II. Viktor Emánuel király hadseregét, ennek ellenére, valamint porosz nyomásra azonban mégis komoly engedményeket kellett tenni az olasz fél felé: a Monarchia elveszítette Veneto és Riuli tartományokat, de megtartotta az Isztriát, valamint dél-tiroli területeit. Ezek annak ellenére is komoly konfliktusterületek maradtak, hogy Olaszország 1882-ben csatlakozott a hármasszövetséghez. További konfliktushelyzetet teremtett Ausztria balkáni terjeszkedése, amely veszélyeztette Olaszország Albániával kapcsolatos hatalmi terveit. Olaszország hiába tartozott a hármasszövetséghez, történelmi kapcsolatai megmaradtak a későbbi antant országokkal is. Az 1853 és 1856 között zajló krími háborúban a francia–angol oldalon avatkozott be a Szárd-Piemonti Királyság egy hadtest erővel, az 1859. évi szárd-piemonti – francia – osztrák háborúban pedig kitűnően vívsgázott az olasz–francia érdekszövetség.

Különösen fontos tényezővé avanzsált a Monarchia és Románia kapcsolata. Havasalföld és Moldva 1859-ben választott először közös fejedelmet, majd 1862-ben egyesült a két országrész Bukarest központtal. A közös parlament 1866-ban a porosz Hohenzollern uralkodó ház egy tagját, Károly herceget hívta meg a fejedelmi trónra, aki vezetésével Románia részt vett az orosz–török háborúban orosz oldalon, hogy az ország teljes függetlenségét kivívja. A győztes uralkodót 1881-ben koronázták királlyá, majd Románia 1883-ban csatlakozott a hármasszövetséghez kültagként. A családi kötelék tehát az országot Németországhoz kötötte, ugyanakkor a szövetséget komoly belső ellentétek gyöngítették. Hiába újították meg azt 1913-ban, a román közvélemény antantpárti volt, a Monarchiával szemben pedig területi jellegű konfliktusok nehezítették az együttműködést. Erdély, Partium, a Bánság és Bácska mind olyan területek voltak, amelyekre a Román Királyság szerette volna kiterjeszteni befolyását. A háború előestéjén tehát a Monarchia elvben többnyire szövetséges államokkal volt körülvéve, ellensége északkeleten az Orosz Birodalom, délen pedig a Szerb Királyság voltak, gyakorlatban azonban Ausztrián kívül nem volt olyan szomszédja, amellyel viszonya kiszámítható lett volna. Magyarország a háború előestéjén a következő alapvető politikai célokat fogalmazta meg, hogy a bonyolult külpolitikai viszonyok mellett is megőrizhesse vezető szerepét a Monarchia nemzetiségei között:

- Az ország területi egységének megóvása érdekében kompromisszumot kell kötni a dinasztiával, hogy az ne hogy az elszakadni vágyó nemzetiségeknek kedvezzen, és szembe lehessen szállni a föderalizmus elvével.
- Fenn kell tartani a közép-európai nagyhatalmi fölényt, hogy Románia és Szerbia sakkban tartható legyen.
- Fenn kell tartani a német szövetséget is, hogy Oroszország ellen megfelelő katonai potenciál legyen felmutatható az eljövendő háború esetén.

A Monarchia hadserege, hadászati terve

A Monarchia hadserege 1868-ban lépett át a modern korba. A porosz–osztrák háborúban elszenvedett vereségnek köszönhetően gyors tempóban kellett behozni két-három évtized lemaradását. Az 1868. évi véderőtörvények létrehozták a három részből álló haderőt. A közös hadsereg volt a kovász a birodalomban. A területi kiegészítési elvű, általános védkötelezettségen alapuló haderőrész két haderőnemmel (szárazföldi hadsereggel és haditengerészettel)

rendelkezett. Az 1868. évi XL. törvénycikk¹ 7. §. alapján: „A hadsereg és hadi tengerészet hivatása Ő Felsége összes birodalma mindkét állama területének küllellenségek elleni megvédése és a belrend és biztosság fenntartása.” Vezényleti nyelve német volt, kiegészítését a birodalom teljes területéről kapta, szárazföldi haderőneve mindhárom fegyvernem (gyalogság, lovasság, tüzérség) csapataival rendelkezett. 1900-ban 112 hadkiegészítési parancsnoksága volt, amelyből 47 esett a Magyar Királyság területére.² A közös hadsereg összesen 15 hadtestből állt, amelyből hatot adtak a Magyar Korona országai. A szolgálat kötelező szolgálati időből és tartalékban töltött időből állt. A közös hadsereg tisztjeit az osztrák tisztképző intézményekben, elsősorban a bécsújhelyi Theresianeumban képezték.

A közös hadsereg része volt a haditengerészet, amely 1910-es ambíciószintje 2 csatahajóraj (15 csatahajó), 1 cirkáló flottilla (12 cirkáló), 2 torpedóflottilla (86 romboló és torpedónaszád), 6 tengeralattjáró volt. Ezt egészítette ki a Duna flottilla, amely hat monitorból és hat őrnaszádból állt. Bár mennyiségi szempontból jelentékeny erőnek tűnik, az 1910-es évekre elmondható, hogy kevés egység kivételével a flotta elavult volt, az osztrák–magyar nagyhatalmi törekvések hatékony támogatására alkalmatlan volt. A haditengerészet legfontosabb támaszpontjai Póla, Fiume és Cattaro voltak. A haderő második vonalát adta az osztrák Landwehr és a Magyar Királyi Honvédség. Bár a hadügy közös ügy volt, amelynek stratégiai szintű irányítására létrejött a közös hadügyminisztérium, a nemzeti hadsereg irányítására létrejött a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium is, valamint az operatív irányítás feladatait ellátó Honvéd Főparancsnokság. Az első főparancsnok Habsburg József Károly főherceg lett, aki a Habsburg-ház nádori ágához tartozó katonaként elfogadott személyiség volt Magyarország számára is. A honvédség az 1868. évi XLI. törvénycikk alapján jött létre eredetileg zászlóaljszervezettel, tüzér fegyvernem nélkül. A törvény 8. § szerint: „A honvédség háború idején a hadsereg támogatására és a belvédelemre, béke idején pedig kivételesen a belrend és biztonság fenntartására is van hivatva.”

Vezényleti nyelve magyar, illetve a horvát–magyar kiegyezésnek megfelelően a horvát területekről kiegészített csapatok tekintetében horvát volt. A nemzeti hadseregtest tisztekkel való ellátása érdekében megindult végre a hazai tisztképzés is. Bár a Ludovika alapítása már 1808-ban megtörtént, 1848 telén pedig bevonult az első állomány, a tényleges oktatás csak 1869-ben indulhatott meg. 1869–70-ben három hónapos tiszti iskolákat és hat hónapos tisztképző iskolákat szerveztek mind a hét honvédkerületben, Székesfehérváron pedig önálló lovassági, három hónapos tiszti iskolát és hat hónapos tisztképző iskolát szerveztek. A Ludovika az 1872. évi XVII. törvény alapján kezdte meg működését, 1883-ig tanfolyam jellegű képzéssel. 1883-tól hadapródiszkolaként működött, majd 1897-től bevezették a négyéves hadapródiszkolára épülő hároméves akadémiai képzést. Ezzel a nemzeti tisztképzés szintje elérte a közös hadsereg tisztképzésének szintjét. 1883-tól ugyanakkor bevezették az egyévi önkéntesek rendszerét is. Ez a tartalékostiszt-képzés egy sajátos formája volt, amely szinte egész Európában elterjedt. Célja, hogy olyan fiatalokat vonzzon a hadseregbe, akik polgári szaktudása hasznos lehet a fegyveres erők számára. Erre jelentkezhetett minden középiskola felső osztályát végzett fiatal, vagy minden olyan fiatal férfi, aki katonai bizottság előtt vizsgát tett. A jelölt önkéntesen jelentkezett, költségeit (felszerelés, lakhatás, ellátás, lótartás, lóbeszerzés) többnyire maga finanszírozta.

A kiegészítés szervezésére eredetileg hat honvédkerületet (Dunán inneni, dunántúli, Tiszán inneni, tiszántúli, erdélyi, horvát–szlavón) hoztak létre, amely egyben hat honvéd hadtestet is adott a hadseregnek. A kiképzés szakaszos jellegű volt. Az újoncok nyolchetes alapképzésre

¹ 1868. évi XL. törvénycikk 7. §.

² BALLA 2014: 629.

vonultak be álló századokhoz, utána szükségnek megfelelően szabadságra bocsátották őket, hogy elvégezzék a mezőgazdasági munkákat. Aratás után minden évben kéthetes század gyakorlatra vonultak be, ezenkívül minden második évben háromhetes zászlóalj gyakorlatot tartottak. Hadtestszintű gyakorlatot minden második, harmadik évben tartottak.

A haderő harmadik vonalát adta az osztrák Landsturm és a magyar Népfőlkelés. Ennek feladata az 1868. évi XLII. törvény 9. § szerint: „A népfelkelés háború idején a védelmi erőnek végső megfeszítése, a hadsereg és honvédség támogatására, az ellenség behatolásának megakadályozása, vagy az országba már benyomult ellenség leküzdése végett.”³

A népfőlkelő a behívás első napjától zsoldot kapott, valamint a sorgyalogsággal azonos felszerelést. Megkülönböztető jelzése nemzeti színű karkötő volt a zubbony bal karján. Járuléka, sérülés, halál esetén szolgáltatásai azonosak voltak, ahogy a katonai ítélőrendszer is azonos volt. A népfelkelésbe minden katonaképes, katonakorú állampolgár behívható volt. A sereget a király a honvédelmi miniszteren keresztül hívhatta hadba, működtetését közös költségből fedezték.

A Magyar Királyság által évente megajánlott újonclétszám folyamatos politikai viták kereszt-tüzében állt. A keretszám emeléséért a magyar politika mindig igyekezett engedményeket kicsikarni az osztrák féltől. A legfontosabb igények között szerepeltek, hogy a magyar területekről bevonuló katonák kizárólag magyar kiegészítésű közös ezredekhez kerülhessenek, ezekben az ezredekben magyar zászlót és rangjelzéseket használhassanak. A véderőviták során a teljes hadsereg kettéosztása is felmerült lehetőségként.

E politikai harcok eredményeként számos kedvezményt sikerült kiharcolni. 1903-ban az uralkodó engedélyezte, hogy magyar tisztek magyar ezredekhez helyeztethessék át magukat, valamint a magyarországi közös hadsereghez tartozó hadi épületeken felvonhatóvá vált a magyar zászló is. 1904-től a bécsújhelyi Katonai Akadémián kötelezővé vált a magyar nyelv oktatása, valamint a magyar ajkú hallgatók magyarul is hallgathattak bizonyos tárgyakat. 1907-től minden olyan ezredben, amely állományának legalább 20%-a magyar, a magyar nyelv használata is lehetővé vált. 1908-tól a Landwehr és a Honvédség kötelékében is létrehoztak géppuskás osztagokat.

A folyamat fontos állomása volt a honvédség harmadik fegyvernemének, a tüzérségnek a megszületése is. A tüzérség kartácshatását helyettesítendő 1872-ben minden honvéd dandár kötelékében létrehoztak egy két eszközzel rendelkező szórólövegosztagot. Az osztagok francia Montigny és amerikai Gattling lövegekkel rendelkeztek. 1875-ben az osztagokat osztályokba vonták össze, és minden honvédkerület egy ilyen osztályt kapott. Az eszközök elavulása és költségessége miatt azonban 1879-ben feloszlatták azokat. A tüzérség ügye először 1902–1904 között jelent meg a véderőviták során. A Landwehr kötelékében már 1908-ban, a Honvédség keretei között 1912-ben jött létre a fegyvernem, Hazai Samu honvédelmi miniszter hathatós szervező-képességének köszönhetően.

Szólnunk kell még a Monarchia haderejének egy éppen megszülető haderőneméről is. A császári-királyi hadsereg 1849-ben, Velence bombázására vetett be léghajókat, ami szokatlanul korszerű megoldásnak számított. 1893-ban légballonos Légi Szolgálatot hoztak létre, amelynek elsődleges feladata a megfigyelés, felderítés volt. A csapatokat 1912-ben kezdték átszervezni, csökkentve az elavultnak számító léggömbök és léghajók állományát és erősítve a repülőgépek mennyiségét. A háború kitörésekor a Monarchia légjáró csapatai mindössze 65 repülőgéppel rendelkeztek. Ugyanez évben Oroszország 263, Németország 232, Franciaország 156, Nagy-Britannia pedig 90 repülőgépet tartott hadrendben.

³ 1868. évi XLII. törvénycikk.

A háború előestéjén a Monarchia 51,4 millió fős teljes lakosságából 20,9 millió fő élt a Magyar Királyság területén, ebből 10 millió volt a magyarság aránya. A hadseregben a magyar nemzetiségi arány 23,1% volt, miközben a védelmi kiadások 4,7%-át biztosította a Magyar Királyság. Az általános védkötelezettség alapján minden 17 és 50 év közötti férfi lakos behívható volt, 17–35 év között a közös hadseregbe, Landwehrbe és Honvédségbe, 35–50 év között a Landsturmba vagy Népfölkelésbe. A birodalmat 15 katonai kerület fedte le, amelyből hat esett a Magyar Királyság területére. Az újoncozás a 108 hadkiegészítési kerület adminisztrációjának bázisán történt a közös hadsereg és Honvédség számára. 1912-ben az újoncok 13 fős csoportokba soroltattak, amelyből a 4., 8. és 13. személy került a Honvédségbe, a többiek a közös hadseregbe.

Az 1912. évi XXX. törvénycikk a teljes haderő hadi létszámát 1,5 millió főben határozta meg, és bevezette a kétéves szolgálatot. Az 1914. évi X. törvénycikk szerint az éves teljes újonc keretszám 159 ezer fő volt, amelyből a Magyar Királyság 70 406 főt biztosított a közös hadsereg, valamint 25 ezer főt a Honvédség részére.

És hogyan látták külső megfigyelők a Monarchia hadseregét a háború előestéjén? August von Cramon német tábornok a következőképpen foglalta össze véleményét: „A dunai monarchia és hadseregének ereje még éppen elegendő volt egy Szerbia elleni hadjáratra, az európai nagyhatalmak elleni háborúra nem; nem csak katonailag volt elégtelenül felkészülve, hanem velejéig beteg volt.”⁴

A Monarchia készült a többfrontos háborúra. A háború megvívására a hadászati tervet Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök alakította végleges formájára, aki, ha nem is a megfelelő mértékben, de számolt a többfrontos háború lehetőségével, és számításba vette Olaszország és Románia támadását is. A háború előestéjén megszülető hadászati terv azonban optimista módon a két fő ellenség: Szerbia és Oroszország legyőzésére koncentrált. Conrad szerint a háború sikeres megvívásához összesen 60 hadosztályra volt szükség, a Monarchia azonban minden hadseregettest számításba véve sem rendelkezett 48 hadosztálynál többel. A vezérkari főnök ezért három részre osztotta az alkalmazható erőket. Szerbia legyőzését fogalmazta meg első célként, ami véleménye szerint könnyű feladatnak látszott. Erre a célra a hadsereg B lépcsőjét hozta létre, amely 8 hadosztályból állt. Feltételezése szerint az orosz hadsereg lassan mozgó-sít, így lesz idő egy 12 hadosztályból létrehozott tartaléklépcső Szerbia elleni alkalmazására. A 20 hadosztály így kétszeres túlerőt biztosított a Monarchia számára a déli hadszíntéren, hogy itt gyorsan győzzék le a szerb hadsereget. Mindeközben a 28 hadosztályból álló A lépcső vonul fel a Kárpátok mentén, hogy feltartsa az orosz támadást addig, amíg a német fél nem győz nyugaton. Ahogy Szerbiában a gyors siker megszületett, a 12 hadosztályból álló tartaléklépcsőt is az orosz hadszíntérre irányították volna. Amikor a német fél kivívta a nyugati győzelmet, a frissen átcsoportosított német csapatok, valamint a 40 osztrák–magyar hadosztály biztosította volna a kellő fölényt a hadászati méretű támadáshoz.⁵

A hadászati terv három fontos téren bizonyult hibásnak: egyrészt alábecsülte Szerbia katonai képességeit, ugyanakkor túlértékelte a Monarchia hadseregének ütőképességét. Másrészt az osztrák–magyar hadászati terv a német haditerv függvénye volt, vagyis feltételezte a gyors nyugati győzelmet. Harmadrészt a haditerv lebecsülte az orosz hadsereg képességeit, amely, köszönhetően az 1904–1905 közötti orosz–japán háborút követő reformoknak, jelentős fejlődésen ment át.

⁴ BALLA 2010: 23–41.

⁵ CSIKÁNY 2010: 14–15.

Magyarország és a háború kitörése

Az 1914. június 28-i merénylet nem jelentett automatikusan egyirányú utat a hadüzenet felé. Tisza István miniszterelnök a hadüzenet jóváhagyását erős feltételekhez kötötte. Nem látta kedvezőnek az időt a háború kibontásához, mivel a regionális szövetségi rendszert nem tartotta elég erősnek a sikerhez. Bulgária kimerült az első és második balkáni háborúban, Romániával pedig inkább számolt ellenségként, mint szövetségesként. Továbbá tartott attól, hogy a birodalom a gyors győzelem után annektálja Szerbiát. Ezzel a Monarchián belül a szlávok aránya erősen növekedett volna, ami a föderalista elvek előretörése esetén komoly veszélyt jelenthetett volna a magyar nemzet dualista berendezkedéséből fakadó kiváltságos pozíciójára. Július 1-jén a következőképpen foglalta össze aggályait az uralkodónak:

„Egyáltalán nagyon kedvezőtlennek tartom ezt a pillanatot, mikor Romániát már körülbelül elvezítettük anélkül, hogy helyette pótlást kaptunk volna, és az egyetlen állam, amelyre számíthatunk, Bulgária, ki van merülve. A mostani Balkán helyzete mellett kisebb gondom is nagyobb annál, hogy alkalmas casus bellit találjak. Ha eljön az idő a legkülönbözőbb kérdésekből kibontható a háború. Előbb azonban mindenesetre olyan diplomáciai konstellációt kell összehozni, amely az erőviszonyokat ránk nézve kevésbé kedvezőtlenül osztja szét.”

Ezzel szemben állt Conrad von Hötzendorf, aki szerint a háborút azonnal ki kell robbantani, Szerbiát pedig teljes egészben be kell kebelezni. Bécs háborúpártinak bizonyult, és Tisza félelmeit orvosolva ígéretet tett Erdély védelmének megerősítésére, valamint arra, hogy a győzelem után a Szerb Királyság területeit nem csatolják a Monarchiához. Bécs politikáját ugyanakkor a német szövetségi kötelék is erősen befolyásolta. A német hadvezetés szükségesnek látta a háború kirobbantását, ellenkező esetben Ausztria-Magyarország szövetségesi presztízse leértékelődött volna. Tisza számára a német szövetség – az orosz hadsereg ellensúlyozása érdekében – létkérdés volt, így ezt is latba véve fogadta el a bécsi hadvezetés ajánlatát és egyezett bele a háború kirobbantásába.⁶

Július 23-án adták át az ultimátumot a Szerb Királyságnak, amely a szerb államot tette felelőssé a nagyszerb mozgalom megerősödéséért. A Monarchia követelte, hogy a szerb kormány hivatalos lapjában ítélje el a mozgalmat, és figyelmeztesse tisztikarát. Ugyanakkor követelte, hogy az osztrák–magyar nyomozóhatóságok szerb területeken is végezdhessék munkájukat, valamint a haderő is behatolhasson Szerbiába, hogy leszámoljon a gyilkos mozgalommal. Minderre 48 óra határidőt szabtak. Az ultimátum a független szerb állam számára elfogadhatatlan volt, egyenes útként vezetett az 1914. július 28-i hadüzenethez, amely bekapcsolta az évtizedek alatt formálódó katonai szövetségrendszereket.

Az 1914-es háborús év

Ferenc Ferdinánd főherceg meggyilkolása elindította az orosz úthengert, amely két fontos tekintetben is meglepetést okozott a Monarchiának és Németországnak. Egyrészt a cári haderő mozgósítása a vártnál sokkal gyorsabban történt meg, másrészt az orosz hadászati terv a stratégiai fő irányt a Monarchiával szemben határozta meg.

⁶ BERTÉNYI 2010: 18–20.

Az orosz 19. mozgósítási terv Németországgal és a Monarchiával számolt fő ellenségként, de potenciális ellenségként listázta Törökországot, Svédországot, Romániát, Japánt és Kínát is. Kulcsfontosságú eleme volt a gyors mozgósítás. Az európai erő kifejtéséhez két fő irányt határozott meg: Németországot nem közvetlenül Berlin felé támadta, hanem északnyugaton, Kelet-Poroszország ellen bontakoztatta szét két legjobban felszerelt hadseregét (1. és 2. hadsereg), miközben délnyugaton a Monarchia ellen négy hadsereget (3., 4., 5. és 8.) vonultatott fel, hogy a gyengébbnek ítélt ellenségen áttörve kijusson a Dunához, majd Bajorország felől törjön be a német területekre. A terv kétségtelenül kihasználta a Monarchia tervének gyengeségét, mintha az orosz hadvezetés ismerte volna Conrad felvonulási tervét. Erre esélye is volt, hiszen Alfred Redl ezredes, a császári és királyi VIII. hadtest vezérkari főnöke 1903–1913 között kémkedett az orosz hadseregnek. Az átadott információk mennyisége és minősége azonban máig nem ismert.

A Monarchia hadászati tervének hiányosságai szinte a háború első pillanataiban kiderültek. Július 31-én már hírek érkeztek az orosz csapatok gyors mozgósításáról, ami elkerülhetetlenné tette, hogy a vasúti szerelvényeken Szerbia felé haladó tartaléklépcsőt azonnal Galíciába irányítsák. Ehhez azonban nem készítettek vasúti szállítási terveket, ami komoly idővesztést eredményezett. A gyors győzelemmel kecsegtető szerb hadszíntér szinte azonnal másodrendű hadászati irányná vált, miközben a Monarchia minden rendelkezésre álló erejét igyekezett Galíciába irányítani.

A Balkánon összpontosított osztrák–magyar haderő főparancsnoka Oskar Potiorek tábornok, a terület korábbi katonai kormányzója volt. Ott volt az autóban a Ferenc Ferdinánd ellen elkövetett merényletkor, így tevékenységének egyik fontos motivációja a bosszú volt. Beosztottjai magányos, embergyűlölő, cinikus, fennhéjázó tisztnek látták, aki mellőzte a gyakorlati ismereteket. A megváltozott hadi helyzet hatására az uralkodó már nem adott ki támadási parancsot, hanem a határok védelme lett az új cél. Potiorek azonban annak ellenére döntött az offenzíva mellett, hogy ehhez megfelelő erővel nem rendelkezett. A két szemben álló hadsereg ereje kiegyenlítettnek látszott: a Monarchia 282 ezer gyalogossal, 10 ezer lovassal, 744 tüzérségi eszközzel, míg Szerbia 264 ezer gyalogossal, 11 ezer lovassal és 828 tüzérségi eszközzel rendelkezett, Potiorek mégis megindította a támadást, bízva a Monarchia csapatainak nagyobb harcértékében. Terve szerint Bosznia-Hercegovinából a Drina alsó folyásánál támadtak csapatai keleti irányba. Itt az 5. és 6. hadsereg bontakozott szét, míg a tartaléklépcsőhöz tartozó 2. hadsereg rendelkezésre álló részei Szerbia északi határánál kellett tartásuk a frontot, megakadályozva egy szerb betörést a Monarchia területére. A szerb hadsereg védelmét Živojin Mišić tábornok, a magát éppen ekkor Magyarországon gyógykezeltető szerb vezérkari főnök helyettese szervezte meg. Az 1914. augusztus 14–30. között lezajlott offenzíva teljes kudarchoz vezetett, sőt a 2. hadsereg erőinek kivonása után a szerb csapatok még be is törtek Pancsovánál az országba.

A nyugat–keleti támadás tervét Potiorek nem engedte el, és annak ellenére erőltette a hegygerinceket, mély völgyeket keresztben átszelő irányt, hogy a Monarchia csapatai komoly veszteségeket szenvedtek. Novemberben ismét támadást indított, amelynek eredményeként a csapatok ugyan elfoglalták december 2-án Belgrádot, de túl nagy veszteségek és fáradtság árán, amiért a csapatok rendezése érdekében meg kellett állítani az offenzívát. A szerb hadsereg december 15-én indult ellentámadását megállítani nem tudták, így a Monarchia ismét visszakényszerült a kiinduló körzetekbe. Halottakban, sebesültekben, eltűntekben a Monarchia 270 ezer főt veszített, míg a szerb hadsereg ennek felét, 130 ezer főt. A balkáni hadszíntéren tehát teljes kudarcot vallott Conrad terve.⁷

⁷ POLLMANN 2010a: 42–47.

A gyors orosz mozgósítás kétségtelenül meglepte a Monarchia hadvezetését, de nem csak e tényező miatt volt szükség új hadászati elképzelések kidolgozására. A német fél sem érte el hat hét alatt a győzelmet nyugaton, így a legnagyobb szövetséges hadászati terve is elbukott őszre. A Monarchia északkeleti határainkra felvonuló hadereje már augusztusban támadásba lendült. Az elsőként szétbontakozó 1. és 4. hadsereg számára hadművelleti célként Conrad a Varsó–Kijev vonal elérését határozta meg, vagyis északi és északkeleti irányban kellett támadjanak a csapatok. A 3. hadsereg eközben Lemberg előtt védelembe ment át, míg a 2. hadsereg részei beérkeztek a balkáni hadszíntér felől. Az előrenyomulás augusztus végén még sikeres, a támadó ékek azonban éppen a dél–délnyugat felé támadó 4. és 5. orosz hadseregek támadási sávjában nyomultak előre. Rossz előjel és egyben a lovas fegyvernem korszerűtlenségének bizonyítéka volt a gorodoki lovasroham. Foreich Szabó Ernő altábornagy 5. honvéd lovas hadosztálya Gorodok falu mellett 1914. augusztus 17-én ütközött beásott ellenségbe. A könnyűlovas hadosztályok fontos feladata a felderítés volt. Mélyen behatoltak az ellenség területére, kipuhatták az ellenség helyzetét, erejét. Foreich hősies, de meggondolatlan rohamra indította a huszárokat, akik elvéreztek a gyilkos géppuskatűzben, bizonyítva a lovasroham és a lovas fegyvernem harcászati értékének erős csökkenését. Hadosztálya a nap végére jelentős veszteségeket szenvedett, Foreich életét is ellenséges golyó oltotta ki, így ő lett a Monarchia első elesett tábornoka.

Az orosz ellentámadás gőzhangerként lökte vissza a csapatokat. A kétszeres túlerő hatására őszre Galícia jelentős része orosz kézre került, november 12-én az ellenség körbevette Przemyśl erődjét, november második felére pedig elérték a Limanowa – Duklai-hágó – Uzsoki-hágó vonalon a magyar határt. A helyzet válságosra fordult, a védelem megszilárdítása elengedhetetlen volt. November 28-án Szurmay Sándor tábornok vette át a védelemmel megbízott csapatok vezetését. A Korps Szurmay gerincét a 38. honvéd hadosztály adta, amely sikerrel tartóztatta fel az orosz erőket a Kárpátok előterében.

A védelmi vonal Krakkó és a Kárpátok között azonban megszakad. A város és a hegyvonulat között kialakult „nagy hézag” mindkét fél számára lehetőséget kínált. Az orosz fél akár Sziléziáig is nyomulhatott ezen keresztül, ugyanakkor a Monarchia hadserege is kihasználhatta a rést a Krakkót támadó orosz ék átkarolására. Conrad visszavonta Krakkó elé a 4. hadsereget, az erődrendszer mentén új védelmi vonalat alakított ki, a felszabaduló csapatok bázisán, a 3. hadsereg támogatásával pedig ellentámadást tervezett Szurmay vezetésével, hogy lekösse a várost támadó orosz csapatokat. A támadó csoport élét a 9. Nádasdy huszárok adták, akik hősies helytállással állították meg az orosz 3. hadsereg ellentámadását a Limanova mellett elterülő dombság állásaiban december 10–11-én. Az ütközetben veszítette életét Muhr Ottmár ezredes is, a soproni huszárok parancsnoka. Szurmay ellentámadása és a limanovai helytállás reményt öntött a hadvezetésbe, a hadászati szintű siker azonban 1914-ben elmaradt.⁸

A Monarchia haditengerészete a háború első évében, helyesebben Olaszország 1915. májusi hadba lépéséig elsősorban a francia haditengerészet egységei ellen operált. A tevékenységnek két célja volt: egyrészt támogatni a Szerbia elleni szárazföldi hadműveleteket, korlátozni a szerb csapatok felé irányuló utánpótlást, másrészt a francia haditengerészet ellenében megteremteni a kijutás lehetőségét a Földközi-tengerre. Az egységek ugyanakkor rendkívül nehéz helyzetben voltak, hiszen a tengerészeti szempontból kis kiterjedésű Adrián nem lehetett elrejtőzni az ellenség szeme elől. Ha a hadihajók elhagyták a kikötőt, arról az ellenség szinte azonnal tudomást szerzett.

⁸ POLLMANN 2016: 39–42.

A Monarchia egységei között ugyanakkor kevés igazán korszerű hajó volt, a francia haditengerészetrel nem vehette fel a versenyt, ami a nagy értékű eszközök könnyű pusztulásához vezethetett.⁹

Az 1915-ös háborús év

1914. év végére megszilárdultak a frontvonalak. A mozgó háború időszaka véget ért, átadta helyét az állásháborúnak. Az orosz gőzhengert sikerült megállítani, de a nyomás a védelmi vonalakon nem csökkent. A szerbiai hadszíntéren is pillanatnyi stabilitás állt be, mivel hiába volt sikeres a decemberi szerb offenzíva, a balkáni királyság is kimerült, a siker további kiaknázására sem lehetősége, sem kapacitása nem maradt.

A Monarchia északi védelmi rendszerének nagy érvágást jelentett a körbezárt Przemysl erődjének 1915. március 23-i kapitulációja. Conrad von Hötzendorf belátta, hogy német segítség nélkül sikert az orosz fél ellen nem tud elérni a császári és királyi haderő, ezért április 1-jén felkereste Erich von Falkenhayn tábornokot, a német vezérkar újonnan kinevezett főnökét, hogy a lehetséges együttműködésről egyeztessen. Falkenhayn biztosította arról, hogy 1915-ben a német hadsereg a keleti hadszíntérre helyezi a hangsúlyt, április közepén pedig beavatta osztrák kollégáját egy hadászati méretű támadás terveibe, amely céljai a frontvonal kiigazítása, rövidítése, valamint a Monarchia tehermentesítése volt. A támadás élet adó, újonnan felállított 11. német hadsereg parancsnoka August von Mackensen tábornagy lett, akit „Hajrámarsallként” ismert már a kortárs hadügy is, tisztelegve lendületes, hadművelati szintű támadásai előtt. A német hadsereget ugyan formálisan osztrák parancsnokság alá helyezték, azonban minden kiadott parancsot egyeztetni kellett a német vezérkarral is.

Az áttörésre szánt erők összpontosítása teljes titokban zajlott. Mackensen parancsnoksága alatt élődőben 1,6-szoros, tüzérségi eszközök terén közel 2,5-szeres erőfölényt alakítottak ki a Gorlice–Tarnów közötti arcvonalszakaszon. Az áttörés stratégiai fontosságú volt. Egyrészt tehermentesítenie kellett a Monarchia sikertelen galíciai haderejét, másrészt pedig Olaszország és Bulgária hadba szállásának kérdését kellett rendeznie: Olaszországot el kellett tántorítani az antanttól, Bulgáriát pedig ösztönöznie kellett a belépésre a központi hatalmak oldalán.

Az orosz hadsereg az áttörésre kiszemelt szakaszon gyengén kiépített védelemmel rendelkezett, amely közel sem volt mélységben annyira tagolt, mint a nyugati hadszíntér tábori védműveinek rendszere. A cári haderő ugyanakkor kifáradt a folyamatos harcban és utánpótlási rendszere is akadozott.

A támadás 1915. május 2-án 6:00-kor indult meg pusztító, négyórás tüzérségi tűzzel. A gyalogság rohama 10:00-kor indult meg. Mackensen a centrum, József Ágost főherceg a bal szárny, Svetozar von Boroević pedig a jobb szárny csapatait vezette a megrendült orosz állások ellen. A nap végére a siker teljesnek látszott: 40 km szélességben szakadt át a frontvonal. A következő napokban megkezdődött az ellenség üldözése. Június elején a csapatok elérték Przemysl erődjét, a hónap végére Lemberg is felszabadult. Augusztus 4-én Varsó, majd a nyár végén Kovno, Novo-Georgievszk, Brest-Litovszk és Grodnó határerődje is meghajolt a központi hatalmak nyomása alatt.

A központi hatalmak tehát sikeresen törték át a harcászati mélységet és törtek ki a hadászati mélységbe, de annak ellenére, hogy az ellenségnek jelentős veszteséget okoztak, a fő erők teljes bekerítése nem sikerült, Oroszországot nem sikerült kiűzni a háborúból. A hadművelet komoly

⁹ TURBUCZ 2010: 111–112.

eredménye volt ugyanakkor a frontvonal jelentős rövidítése és mintegy 150 km-re keletre tolása. A Riga–Dünaburg-vonalon kialakuló új állásrendszer azonban ismét megfagyasztotta az arcvonalat, állásháború alakult ki egészen 1916 nyaráig.¹⁰

Az antant hatalmai 1915. december 8-án konferencián vitatták meg a hadi helyzetet Párizs mellett, Chantilly városkában. A haditanács két fontos alapelvet fogalmazott meg a következő háborús évre: egyrészt szükségesnek látták a keleti és nyugati hadszíntér műveleteinek összehangolását, másrészt pedig megállapodtak abban, hogy a keleti hadszíntéren kell indítani tehermentesítő offenzívát, hogy a nyugati hadszíntéren küzdő antantcsapatok terhe csökkenjen.¹¹

Olaszország annak ellenére, hogy 1882-ben csatlakozott a hármasszövetséghez, 1914. augusztus 2-án semlegességi nyilatkozatot tett. A Monarchiával szemben meglévő geopolitikai és történelmi konfliktusok megoldására jobb esélyt látott az antantszövetségben, így 1915. április 26-án Londonban titkos megállapodást kötött az antanttal. Vállalta, hogy egy hónapon belül hadba lép a központi hatalmak ellen, amiért cserébe megkapja Dél-Tirolt, Görzöt, Gradiscát, Triesztet, az Isztriát, Dalmácia részeit, Albánia részeit, a Dodekanézosz-szigeteket, Törökország részeit, valamint a volt német afrikai gyarmatokat. Még alig két napja indult meg a gorlicei áttörés, amikor május 4-én Olaszország felmondta a hármasszövetséget, majd május 23-án hadat üzent a Monarchiának.

Galícia és Szerbia mellett így újabb hadszíntér nyílt, miközben a Monarchia önállóan még a két előre tervezett hadszíntér eseményeit sem tudta uralni. A Svájtól az Adriáig tartó 600 km hosszú új arcvonalszakaszon 4 olasz hadsereg bontakozott szét Luigi Cadorna tábornok vezetése alatt, közel félmillió katonával. Velük szemben a Monarchia nem vethetett be mást, mint tartalékot, valamint Galíciából és a szerb hadszíntérről elvont csapatokat. Ezek együttes ereje sem haladta meg a 200 ezer főt. A felvonultatott csapatok fele volt magyar kiegészítésű közös, vagy honvéd alakulat.

Az olasz hadászati terv szerint a két legjobban felszerelt hadsereg feladata volt a Monarchia állásainak keleti irányú áttörése. A 2. hadsereg stratégiai célja a Dráva elérése volt, a 3. hadsereg pedig Laibach (Ljubljana) és az Isztria elfoglalása után délre kellett forduljon Dalmácia felé. A 4. hadsereg Dél-Tirol felé, északi irányban támadt, míg a hadászati tartalékot az 1. hadsereg adta. Ezzel szemben a Monarchia haderejének csak a szívós védelem lehetett a célja, amely kihasználta a földrajzi adottságokban rejlő lehetőségeket. Az olasz hadseregnek bármilyen irányban is támadjon, csak szorosokon, hágókon keresztül járható hegyvidékek állták útját. Svetozar von Boroević 5. hadserege ennek megfelelően bontakozott szét. A Görz és az Adria között elhelyezkedő Doberdó-fennsík a legvéresebb harcok színhelyévé vált.

Az első olasz támadás már május 23-án megindult. A Monarchia csapatai az Isonzó vonaláig húzódtak vissza, de két fontos hídfőt – Tolmein és Görz – megtartottak. A Monarchia hadiflottája igyekezett lassítani az olasz felvonulást stratégiai pontok, köztük elsősorban közlekedési csomópontok bombázásával. Anton Haus tengernagy, a Császári és Királyi Haditengerészet főparancsnoka flottája Velence és Brindisi között folyamatosan, sikerrel támadta az olasz felvonulás szempontjából kulcsfontosságú csomópontokat.

A Doberdó védelmét 1915. július 6-án vette át a magyar kiegészítésű VII. temesvári hadtest Habsburg József Ágost főherceg parancsnoksága alatt. Az olasz hadsereg további három kísérletet tett a védelem áttörésére 1915 folyamán. A második isonzói csata július 18. és augusztus 10. között zajlott. A Monarchia 47 ezer, az olasz hadsereg 42 ezer főt veszített az összecsapások

¹⁰ POLLMANN 2010b: 66–69.

¹¹ CSIKÁNY 2010: 27.

során. Mindkét fél ekkor kezdte el saját állásrendszerének kialakítását és kavernák vágását. A 3. és 4. isonzói csata november 10. és december 4. között zajlott. Az áttörés ismét sikertelen volt. Az olasz hadsereg 116 ezer főt, a Monarchia 67 ezer főt veszített az összecsapásokban. Az év végével a frontvonalak megmerevedtek, megkezdődött az állásháború és az anyageseték időszaka a hadszíntéren.¹²

A gorlicei áttörés sikere meghozta a várt eredményt: Bulgária alkalmasnak látta az időt, hogy belépjen a háborúba a központi hatalmak oldalán. A hadüzenetet szeptember 6-án adták át. Az új szövetséges belépésével immáron a német félnek is érdekévé vált Szerbia legyőzése. A balkáni ország legyőzése esetén ugyanis biztosíthatóvá vált a szárazföldi összeköttetés a Németország–Monarchia–Bulgária–Törökország-vonalon. A bolgár belépés ugyanakkor biztosította azt is, hogy Szerbiát egyszerre több irányból is támadhassák.

1915 őszén ezért összehangolt haditervet kovácsoltak a központi hatalmak: a német 11. hadsereg, és az osztrák–magyar 3. hadsereg, szakítva Potiorek nyugat–keleti hadműveleti irányaival, a könnyebben járható észak–déli irányból indítottak hadászati szintű offenzívát, miközben a bolgár 1. és 2. hadsereg kelet–nyugati irányban igyekezett bekeríteni a minden számítás szerint dél felé visszavonuló szerb hadsereget. Az áttörésben kulcsszerepet játszó 11. hadsereg parancsnoka Mackensen lett. A teljes haderő négyszeres túlerőt képviselt a 100 ezer fős szerb és montenegrói hadsereggel szemben.

A támadás első fázisa október 5-én kezdődött. A 3. osztrák–magyar hadsereg előrenyomulása sikeresnek bizonyult, a csapatok 11-én bevették Belgrádot. A 11. német hadsereg mindeközben Szendrónél átkelt a Dunán, hogy megkezdje a déli irányú támadást. A bolgár 1. hadsereg nyugati irányú támadással igyekezett elvágni a visszavonuló szerb csapatok útját. Kragujevac környéként majdnem sikerült is a bekerítés. Mindeközben a bolgár 2. hadsereg feladata volt, hogy a Szalonikinél partra szállt antantesapatokat tartóztassa fel.

A hadművelet teljes sikerrel zárult: a szerb hadsereg megszűnt erőt képviselni. Megmaradt részeit Korfun keresztül az antant Szalonikibe szállította. Szerbia és Montenegro teljes területe megszállás alá került, vagyis létrejött a szárazföldi híd Törökország és Berlin között.¹³

Az 1916-os háborús év

A háború 1916-ra anyagháborúvá változott. Az antanthatalmak nyersanyagfőlnye 1914–1915-ben még nem jelentett döntő stratégiai főlényt, de az 1916-os évben már mindkét fél valós opciónak látta a másik kivéreztetését. A német hadvezetés ezt az elvet követve igyekezett térdre kényszeríteni az antanterőket a verduni csatákban, tudva, hogy a gorlicei áttörés eredményeként elért hadászati szintű győzelem jó ideig passzivitásra kényszeríti az orosz erőket. A szövetségesek keleti és nyugati hadszíntereken kifejtett erőfeszítéseiket már igyekeztek összehangolni, a központi hatalmak azonban hasonló együttműködés lehetőségével még csak részlegesen éltek.

Conrad von Hötzendorf a sikeres szerbiai hadjárat folytatásaként leválasztotta az osztrák–magyar 3. hadsereget a koalíciós erőről, és 1916 januárja folyamán elfoglalta Montenegrot, amely január 17-én letette a fegyvert. Megakadályozandó a csapatok menekülését, az osztrák–magyar hadsereg nem állt meg a határon, hanem Albánia északi részét is megszállta. Ez a hadművelet az Olaszország elleni hadviselés szempontjából is indokolható lépés volt.

¹² PINTÉR–RÓZSAFI–STENCINGER 2009: 28–32.

¹³ POLLMANN 2010a: 49–52.

1916 elején Németország még nem állt hadban Olaszországgal, az osztrák–magyar hadvezetés pedig nem is támogatta, hogy itt is német csapatokat vessenek be. Az olasz hadsereg március 11-én indított támadást a Doberdó ellen. Az 5. isonzói csata egy hétig tartott, de komoly eredményeket nem hozott. Conrad úgy gondolta, hogy a balkáni helyzet rendezése után saját erőből is képes lesz Olaszország legyőzésére a Monarchia. Hadművelési terve szerint csapatai Dél-Tirol irányából indítanak támadást Asagio felé, hogy az észak-olaszországi síkságra kijutva, az Isonzó-front hadseregei mögé kerülve kerítsék be az ott harcoló olasz hadseregeket. Az offenzíva 1916. május 15-én indult meg, és bár kezdeti sikereket ért el, a hadműveleteket le kellett állítani, mivel a keleti hadszíntéren megindult az orosz Bruszilov-offenzíva, amelynek megállításához erőket kellett elvonni mind az isonzói, mind a dél-tiroli frontszakaszokról.

A nyomás jelentős csökkenését az olasz hadsereg újabb támadások indítására használta fel, amelyek a Somme menti nyugati, valamint a Vilna környéki keleti támadásokkal összhangban kellett történnének. Az év végéig négy offenzívával kísérelte meg az olasz hadsereg az állásrendszer áttörését, részleges sikerekkel.

1916-ra mindkét hadviselő fél állásrendszere meglehetősen jól kiépült. A Doberdó-fennsík védelme azonban nem volt könnyű feladat. A karszttalajba nehezen lehetett lövészárkokat vájni, ugyanakkor a becsapódó lövedékek repeszhatását jelentősen fokozta a sziklás talaj. Az itáliai háborút találóan vakondháborúnak is nevezték, mivel mindkét fél folyamatosan ásta a dombokat, hegyeket, hogy mesterséges barlangokat építsen, illetve természetes barlangrendszereket bővítsen ki csapatainak védelmében. A kavernák ma is megtalálhatók a frontszakasz állásrendszerei mentén. A Doberdón állásban lévő VII. temesvári hadtest parancsnoka Habsburg József főherceg volt, aki 1916. június 16-án először engedélyezte harci gáz bevetését a frontszakaszon.

A rejtetten felvonuló 3. olasz hadsereg augusztus 6-án indította meg támadását a görzi hídfő ellen (6. isonzói csata). A jelentős túlerőt összpontosító ellenség egy időben a Görztől délre fekvő Monte San Michele magaslatot is támadta, hogy a sikert kiteljesítse. A hídfő augusztus 8-án esett el, ami miatt a Doberdón is nyugatra kellett visszavonni a védelmi vonalat, hogy az itt harcoló alakulatokat ne keríthesse be az olasz hadsereg. A Monte San Michele hegyet augusztus 12-én foglalták el az olasz csapatok. József főherceg így emlékezett meg emlékirataiban a Doberdó kiürítéséről:

„Otthagytuk a hullákkal borított, hős vérral áztatott sziklasivatagot és a dicső emlékeket, s a megszámlálhatatlan sírokat csendes kereszterdejűkkel, melyek a Karsztot szent helyé avatják, ahol a mártírok ihlete nyugszik Isten kegyelmében, a sírokat, melyekhez oly igen nagyon ragaszkodtam... Elcsendesült minden, csak az ellenséges tüzérség lövi a halottakkal telt állásokat, melyben a patkányok ezrein kívül élőlény nincs... Olyan a lelkem, mint az őszi vihar dúlta virágoskert... letörve megfagyva a szeretettel ápolt virágok. Ezen nem egyhamar tudom magam túltenni.”

Az újabb áttörési kísérlet szeptember 14–19. között tartott (7. isonzói csata), a megszilárdult osztrák állásrendszer áttörése azonban sikertelen volt, ahogy az október 9-én kezdődő 8., és az október 31-én kezdődő 9. isonzói csata sem hozott eredményeket az olasz hadseregnek.

1915-ben a hadműveletek súlypontja a keleti hadszíntérre helyeződött át. A Monarchia, Németország és Oroszország élet-halál harca tehermentesítette annyira az antanthatalmak nyugati erőit, hogy felkészülhessenek az 1916-os év nagy offenzíváira. Ezek rendszerébe illeszkedett a Bruszilov-offenzíva, amelynek feladata volt, hogy hadászati szintű áttöréssel támogassa a Verdun körüli harcokat. Alekszej Bruszilov merőben új elvet dolgozott ki az áttörés sikere érdekében. Az osztrák–német tartalék átcsoportosításának megakadályozása érdekében 400 km hosszú

frontszakaszon támadt, és 11 helyen igyekezte áttörni az állásokat. A tüzérségi előkészítés idejét is lerövidítette, hogy az áttörések tervezett helye a lehető legjobban rejtve maradjon. A hosszas tüzérségi tűz ugyanis egyértelművé tette volna, hogy mely szakaszra nehezedik majd a legnagyobb nyomás. Az áttörés sikeréhez hozzájárult, hogy az olaszországi hadműveletek miatt jelentős mértékben gyöngítették meg a Galíciában harcoló osztrák–magyar csapatok erejét. A támadás 1916. június 4-én indult meg a 4. és 7. osztrák–magyar hadsereg arcvonalán. A cári hadsereg jelentős erőfölénnyel rendelkezett, a Délnyugati Front 600 ezer katonája állt szemben a Monarchia 475 ezer katonájával. Az arcvonal a nap végére átszakadt, néhány nap alatt a cári csapatok 85 km széles, 45 km mély rést ütöttek az állásrendszeren. Az áttörés sikeres volt, hadászati értéke azonban megkérdőjelezhető, ugyanis nemcsak a központi hatalmak, hanem az orosz fél is olyan jelentős veszteségeket szenvedett, ami a hadműveletek folytatását gátolta. Az Olaszországból átvezényelt osztrák–magyar csapatok, valamint a frissen átcsoportosított német csapatok ismét megállították az orosz gőzhengert.¹⁴

A román hadvezetés a Bruszilov-offenzíva sikerén felbuzdulva alkalmasnak látta az időt arra, hogy a fiatal ország belépjen a háborúba. Ez az orosz fél igényeinek is megfelelt, mivel tehermentesíthette volna a galíciai hadászati irányt. A román hadsereg ugyanakkor nem készült fel megfelelően a háborúra. Az 1916-os év sikerei alapján könnyű feladatnak látta a Monarchia erdélyi haderejének legyőzését, miközben bízott abban, hogy a Monarchiának intézett hadüzenet nem jelenti majd egyben a Németországgal való hadba lépést is. Románia júniusban kezdte meg a titkos tárgyalásokat az antanttal, amelyek eredményeként Erdélyt, Bukovinát és a Bánságot kívánta az országhoz csatolni. A szerződés augusztus 17-én kötött meg, amelyben Románia vállalta a Monarchia elleni hadba lépést és a kapcsolatok teljes megszakítását Németországgal augusztus végéig.

Az augusztus 27-én átnyújtott román hadüzenet azonban újabb hadüzenetek láncolatát indította el. Németország, Törökország és Bulgária szinte azonnal hadat üzent Romániának, Olaszország pedig kihasználta az alkalmat és hadat üzent Németországnak. A román haderő három hadserege már a hadüzenet másnapján megkezdte az előrenyomulást Erdély felé a hágókon keresztül, míg egy hadsereg a Bulgária elleni védelemre rendezkedett be. Az osztrák–magyar védelem megszervezésével Arz Artúr tábornokot bízták meg, aki a jelentős túlerő ellenére is hatékonyan lassította a román csapatok támadását.

Románia nem mérte fel a többfrontos háború lehetőségének veszélyeit. Az erdélyi előrenyomulás lassan zajlott, miközben Mackensen Duna-hadserege és a bolgár 3. hadsereg megindította támadását Dobrudzsa ellen.

A román helyzet gyors rendezése új vezetési elvek bevezetését tette szükségessé. Felismerve, hogy szükséges a központi hatalmak hadmozdulatainak szorosabb összehangolása, Ferenc József Conrad von Hötzendorf ellenvetéseit figyelmen kívül hagyva német főparancsnokság alá helyezte a Monarchia teljes haderejét 1916. szeptember 6-án.

A terv nem teljesült maradéktalanul az uralkodó halála miatt, ugyanakkor a központi hatalmak 1916-ban először neveztek ki közös parancsnokot német, bolgár és osztrák–magyar csapatok élére. Az Erdélybe vezényelt német 9. és az Arz által vezetett osztrák–magyar 1. hadsereg közös parancsnokának a vezérkari főnöki beosztásból menesztett német Erich von Falkenhayn tábornokot nevezték ki, míg a bolgár 3. hadsereget Mackensen vezetése alá helyezték. A Dobrudzsa elleni támadás sikere arra kényszerítette a román haderőt, hogy csapatokat vonjon el az erdélyi

¹⁴ POLLMANN 2010c: 70–72.

hadászati iránytól. Az összehangolt támadás szeptember 26-án indult meg a román haderő ellen, és gyors sikert hozott. December 6-án a német és osztrák–magyar csapatok bevették Bukarestet.

A román visszavonulás csak a Szeret folyónál állt meg, ahol 40 orosz hadosztály segítségével sikerült stabilizálni a frontvonalakat. A román hadsereg halottakban és sebesültekben 500 ezer főt veszített, míg a központi hatalmak ennek csak elenyésző töredékét. Ugyanakkor a központi hatalmak jelentős mennyiségű nyersanyagot (kőolaj, szén, gabona) szereztek a háború folytatásához. Románia megszűnt szereplő lenni a háborúban, a központi hatalmak győzelmét az 1917. december 9-én megkötött bukaresti béke szentesítette.¹⁵

Az 1916. év nehéz év volt a Monarchiának, erőforrásai kezdtek kimerülni. A legfontosabb hadszíntereken elkeseredett védelembe kényszerült. Egyetlen komoly sikere Románia legyőzése volt, aminek a háború végkimenetele szempontjából kisebb jelentősége volt. Az egyre jobban kifáradó Monarchia lakossága lassan háborúellenessé kezdett válni, a háború lezárásának igénye pedig a nagypolitikát is elérte. A békepárti politikai irányvonal erejét tovább erősítette az agg uralkodó, Ferenc József császár és király 1916. november 21-én bekövetkezett halála.

Az 1917-es háborús év

1917-re mindkét nagy hadviselő fél a háborút eldöntő támadás megindítását tervezte. A német hadvezetés az év második felében indította volna meg az offenzívát a nyugati hadszíntéren, alkalmazva a keleti hadszíntéren az orosz forradalmak miatt felszabaduló csapatokat. Addig igyekezett minden frontszakaszon védekezni, hogy felfuttathassa az ország hadianyag-termelését, és az év második felére tervezett döntő offenzívára elegendő hadianyagot biztosíthasson.

I. Károly osztrák császár (IV. Károly magyar király) megkezdte a legfontosabb tisztségekből a háborúpárti személyek elmozdítását. A tisztségváltások láncolatának fő célja a kompromisszumos béke lehetőségének előkészítése volt. A politikai irányvonalváltás érdekében az uralkodó lemondatta Tisza István magyar miniszterelnököt, Ottokar von Czernint nevezte ki az új közös külügyminiszternek, Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök helyére Arz Artúr tábornokot nevezte ki, a flotta főparancsnoka pedig Horthy Miklós lett.

Mindeközben az uralkodó megkísérelte családi kapcsolatain keresztül felvenni a kapcsolatot az antanthatalmakkal a kompromisszumos különbéke előkészítése érdekében. Sógorai, a Bourbon–Pármái-család tagjainak kapcsolatait vette igénybe. 1917. március 24-én titkos levélben kereste meg a francia miniszterelnököt, amelyben elismerte az Elzász-Lotaringiával kapcsolatos francia követeléseket, és ígéretet tett Szerbia és Belgium integritásának, szuverenitásának visszaállítására. A különbéke lehetősége ugyan tetszett az antantfőhatalmaknak, ugyanakkor a Monarchiával szemben területi követelésekkel háborúba csábított Olaszország és a szláv nemzetek számára elfogadhatatlan volt. További nehezítette a helyzetet az Amerikai Egyesült Államok háborúba lépése. A szövetségi kormány április 6-án hadat üzent Németországnak, de a Monarchiával még nem állt be a hadiállapot. Károly jól ismerte fel, hogy hiába rendült meg Oroszország, az amerikai ipari háttér olyan előnyt biztosított az antanthatalmaknak, amely kompenzálására a központi hatalmak képtelenek lesznek. A tétova békekísérlet tehát végül süket fülekre talált. 1918-ban Clemenceau megszelloztette a levél tartalmát, aminek következtében Károlynak kanosszát kellett járnia a német császárnál, és ez bizalmi válságot okozott a belpolitika terén is. A válságba Czernin is belebukott.

¹⁵ POLLMANN 2010b.

A hadi helyzet ugyanakkor kedvezett a központi hatalmaknak. Oroszország a polgárháború szélére sodródott. 1917. február 23-án polgári forradalom döntötte meg a cár uralmát. Az orosz katonák tömegével hagyták el egységeiket, így a központi hatalmaknak nem kellett komoly támadásra számítania keleti irányból. A háború ugyanakkor még nem ért véget ezen a hadszíntéren sem. Bruszilov tábornok, az Ideiglenes Kormány hadseregének új főparancsnoka újabb offenzívát készített elő. A támadás június 29-én kezdődött meg Galícia felé, s bár kezdeti sikereket ért el, a Kerenszkij hadügyminiszter nevéhez kötött offenzíva július végére kifulladásra kényszerítette a német és osztrák–magyar ellentámadás sikerrel szorította vissza a megrogyó orosz hadsereget. Őszre ismét osztrák–magyar kézre került Kelet-Galícia és Bukovina. Novemberben ugyanakkor kitört az újabb forradalom Lenin vezetésével, ami megpecsételte a hadszíntér sorsát. A bolsevik kormány decemberben tüzszünetet kért a központi hatalmaktól.

A tüzszünet azonban nem volt hosszú életű, mivel Trockij 1918. február 10-én felmondta azt. A válasz nem váratott magára, február 18-án megindult a központi hatalmak ellentámadása, amely komoly ellenállás nélkül foglalta el Ukrajnát és a Baltikumot. Az orosz kormánynak nem maradt más lehetősége, mint 1918. március 3-án aláírni a különbékét, amely véglegesen kikapcsolta Oroszországot a háborúból. A szerződés függetlenné tette Oroszországtól Finnországot, a Baltikum államait, valamint Ukrajnát, de e területek valójában német és osztrák–magyar befolyás alá kerültek.

A központi hatalmak hadászati helyzete az év első felében kedvezőnek tűnt, a Monarchia számára különösen jól alakultak a körülmények. Szerbiát kiűtötték a háborúból, a balkáni hadszíntér stabil volt. Romániát legyőzték, Oroszország pedig kiesni látszott a háborúból, miközben az Amerikai Egyesült Államokkal csak decemberben állt be a hadiállapot. A Monarchia csapatai átcsoportosíthatóvá váltak az itáliai, valamint a német hadsereg támogatására a nyugati hadszíntérre.

A hadászati helyzet változását érzékelte az olasz hadvezetés is. Az 1917. május 12-én indított 10., és az augusztus 18-án indított 11. isonzói csatában minden korábbinál erősebb összpontosítással igyekeztek áttörni az osztrák–magyar csapatok védelmi vonalait, sikertelenül. Az offenzívában az olasz hadsereg kifáradt, a sikertelenség erősítette a háborúellenességet.

Mindeközben zajlottak a nagy, egyesített támadás előkészületei. A hadászati áttörést azonban nem a nyugati hadszíntéren tervezték, hanem Itáliában. A 10. és 11. isonzói csaták miatt meghosszabbodott, veszélyessé vált a Monarchia által védett arcvonalszakasz, ugyanakkor felvonulásra, szétbontakozásra igen alkalmas volt a terep. A Monarchia egyedül nem rendelkezett elegendő erőforrással a sikerhez, így német segítséget kért, amelyet meg is kapott. A hadászati cél Olaszország végleges kiűzése volt, hogy az itáliai hadszíntéren küzdő csapatok is a nyugati hadszíntérre legyenek irányíthatók. Amennyiben ez sikerült volna, valós esély lett volna a Nagy Háború győztes befejezésére, hiszen az ehhez szükséges erőfölény 1918 elején biztosítható lett volna nyugaton.

A támadás gerincét a 7 német és 6 osztrák–magyar hadosztályból újonnan létrehozott 14. hadsereg, valamint az osztrák–magyar 1. és 2. isonzói hadsereg adták. Az ellentámadás tervei júniustól készültek. A Flitsch és Tolmein közötti megindulási terepszakaszt Arz Artúr tábornok, a Monarchia új vezérkari főnöke választotta ki, majd a tervet jóváhagyatták a német hadvezetéssel is.

A támadás október 24-én indult meg. 5:00 és 8:00 között gáztámadással és pusztító pergőtűzzel támadták az olasz állásokat, majd megindult az első hullám, amelyben rohamcsapatok foglalták el az állásrendszerek kulcsfontosságú pontjait, hogy utat nyissanak a géppuskás és hegyi tüzér csapatoknak, akik a megnyitott résekben foglaltak állást. Ezután indult a harmadik hullám,

a gyalogsági tömegtámadás. Bár a terep magas hegységektől szabdalt, mégsem a magaslatok ellen indult a roham, hanem a völgyek mentén indult meg a támadás, feltételezve, hogy a bekerített magaslati védőállások elvágásuk után meg kell adják magukat. A déli órákra már 36 km szélességben, 6 km mélységben átszakították az olasz védelmi vonalakat a támadók. Október 26-án és 27-én megindult az 1. és 2. isonzói hadsereg is, kiteljesítve a sikert. A 10. és 11. isonzói csatákban kimerült olasz haderő képtelen volt tartani állásait.

Az olasz csapatok visszavonulása kaotikus meneküléssé változott. November 4-én az olasz csapatok átkeltek a hadművelleti célként meghatározott Tagliamento folyón, de az előrenyomulás nem állt meg egészen a Piave folyóig, amelyet a német és osztrák–magyar csapatok november 10-én értek el. A frontvonal itt megszilárdult, november 16-ig az osztrák–magyar csapatok még próbálták az átkelést, de ez az erőfeszítés már sikertelen maradt. Az olasz hadsereg angol, illetve francia segítséggel tudta itt kiépíteni az új védelmi vonalat.

A siker szinte teljesnek látszott. Az arcvonal 240 km-rel rövidült, miközben a központi hatalmak „mindössze” 70 ezer főt veszítettek halottakban, sebesültekben. Ezzel szemben az olasz hadsereg vesztesége hatalmas volt: 340 ezer főt veszített halottakban, sebesültekben, hadifoglyokban. Hadizsákmány lett 73 ezer ló, 3152 löveg, 300 ezer puska, 3000 géppuska, 2000 géppisztoly, 1600 gépkocsi. Tovább növelte a problémát a hátországból fosztogató, dúló 350 ezer menekülő olasz katona. A hatalmas hadizsákmány nagy szerepet játszott abban, hogy a háborús erőfeszítéseket még fenn tudta tartani a Monarchia az 1918-as évben is.¹⁶

A caporettói csoda ugyanakkor rávilágított az első világháború hadászati áttöréseinek egyik legfontosabb problematikájára, amelyet a két világháború közötti hadtudományi irodalom próbált hatékonyan megoldani: hiába sikerült a hadászati áttörés, a támadó fél nem rendelkezett olyan gyorsan mozgó csapatokkal, amelyek a visszavonuló ellenséget bekeríthették, megállíthatták és elpusztíthatták volna, így a védelmi vonalak visszavonása után szinte minden esetben újra megszilárdítható volt az arcvonal.¹⁷

Olaszországot ugyanakkor nem sikerült kiűtni a háborúból, mivel fontossága felértékelődött az antanthatalmak számára. 1916-ra kiépült az antant által létesített otrantói tengerzár, amely azt volt hivatott megakadályozni, hogy a Monarchia haditengerészete kijusson a Földközi-tengerre. Ez zárt láncokkal egymáshoz rögzített, gyengén felfegyverzett, rádióval ellátott órhajókból (drifterekből), tengeralattjáró-hálót vontató kereskedelmi hajókból és járőröző hadihajókból állt. 1917-re a Monarchia haditengerészetének szinte egyetlen feladata a blokád feltörése lett. A 70 km széles tengerzár kétségtelenül zavaró körülmény volt, ugyanakkor nem csak ez jelentett problémát a hadszíntéren. A legkorszerűbb, legütőképesebb egységek sem vehették fel a versenyt az antant tengeri erejével, ugyanakkor a hadihajók rejtve el sem hagyhatták támaszpontjaikat, hiszen az Adrián szinte azonnal felfedezték a kifutó hajórajokat.

A hadműveletek szinte egyetlen sikerrel kecsegtető lehetősége a kis méretű, gyors hadihajók alkalmazása volt a cattarói haditengerészeti támaszpontból. 1916–18 között 16 támadást hajtott végre a Monarchia a zár ellen, amiből négyet Horthy Miklós vezetett.

A legsikeresebb támadás, amely megalapozta Horthy Miklós hírnevét, a 1917. májusi rajtaütés volt. A Horthy által vezetett kötelék a Novara, Saida és Helgoland gyorscirkálókból, valamint a Csepel és Balaton torpedórombolókból állt. Május 14-én hagyták el a cattarói támaszpontot, de másnap hajnalban a drifterek már jelezték a veszélyt az antant hadiflottájának, amelynek egységei Brindisiből futottak ki, hogy megütközzenek Horthy egységeivel. A tengerzár elleni

¹⁶ POLLMANN 2010b: 85.

¹⁷ BALLA 2017.

támadás 15-én indult meg, amely során számos driftert süllyesztettek el és rongáltak meg Horthy hajói. Az antant felmentő egységei már a délelőtti órákban megérkeztek. A két romboló által vezetett flotta nagyobb kaliberű lövegeinek előnyét Horthy mesterséges köd bevetésével tervezte ellensúlyozni, amelynek leple alatt olyan közel kerülhetett az ellenséges egységekhez, ahol a gyorscirkálók és torpedórombolók könnyebb fegyverzete is hatásos lehetett. Az összecsapásban súlyos találatot kapott az SMS Novara, Horthy is megsérült, mégis komoly veszteség nélkül sikerült jelentős károkat okozni az ellenségnek. Saját hajó elvesztése nélkül 2 rombolót, 2 szállító gőzöst és 12 őrhajót süllyesztett el a Monarchia haditengerészete az összecsapásban.

Bár az akció sikeres volt, a hadi helyzet lényegi változtatását nem sikerült elérni, a Monarchia haditengerészete nem rendelkezett elegendő erőforrással és megfelelő mennyiségű, korszerű egységekkel, hogy felvegye a harcot az antant földközi-tengeri hadiflottájával. Az 1917-es háborús év tehát a központi hatalmak sikerével ért véget, ugyanakkor a legfontosabb célt, a háború győztes befejezését nem sikerült elérni, az idő pedig az antanthatalmak malmára hajtotta a vizet. Az Egyesült Államok hadba lépése pedig egyértelművé tette, hogy az anyagháborút a központi hatalmak nem nyerhetik meg.¹⁸

Az 1918-as háborús év

1918 az utolsó erőfeszítések és a bomlás éve volt. A Monarchia hiába zárta katonai sikerekkel az 1917-es esztendőt, a hadsereg és a hátország végletesen kimerült. A válság első gyakorlati jele a cattarói matrózlázadás volt, amely 1918. február 1-jén tört ki. Az uralkodó a frissen kinevezett flottafőparancsnokot, Horthyt bízta meg a helyzet rendezésével. Az új főparancsnok vasfegyellemmel és a matrózok életkörülményeinek jelentős javításával lett úrrá a helyzeten.

Egyre nagyobb problémát jelentett ugyanakkor a dezertálás. A szabadságra hazatérő katonák nagy százaléka nem tért vissza alakulataihoz, valamint a szláv nemzetiségű katonák nagy tömegben szöktek át az antantcsapatokhoz. Ez elsősorban a cseh és román nemzetiségű állományra volt jellemző. A Monarchia felbontásában érdekelt nemzeti tanácsok hívó szava tovább bomlasztotta a hadsereget. 1917–18-ban a dezertálás mértéke már elérte a negyedmillió főt. Különösen komoly kihívást jelentettek az úgynevezett zöld káderek. Ezek a dezertőr katonacsoportok elsősorban Nyitra vármegyében, az Erdélyi-érchegységben, Szlavóniában és Horvátországban fejtették ki tevékenységüket. Közös ideológiai háttérrel nem rendelkeztek, ugyanakkor csapatokba verődve terrorizálták a helyi közigazgatásban dolgozókat, megtorlásokat hajtottak végre az osztrák–magyar államszervezetek ellen.

Fegyveres lázadások is kitörték a hátországban. A pécsi 6. gyalogezred szerb nemzetiségű katonái 1918 májusában lázadtak fel, s jelentős erő bevetésével sikerült csak pacifikálni a helyzetet. Rontotta a hadsereg, állam és lakosság viszonyát a kötelező élelmiszer-beszolgáltatás, valamint a pótzászlóaljak kegyetlenkedései. A hátország helyzetének stabilizálása érdekében 1918-ban már 1,5 millió katona teljesített szolgálatot a határokon belül, jelentős erőket elvonva a hadszínterektől. Tovább rontotta a helyzetet a spanyolnáthajárvány, amely 1918 őszén tetőzött. Rengeteg áldozatot szedett a hátországban és a harcoló állományban is.¹⁹

A caporettoi hadizsákmány tüneti kezelést biztosított a Monarchia legnagyobb problémájára, a gazdaság teljes kifáradására. A tetemes hadizsákmány fél évig „ettette” még a háborút,

¹⁸ TURBUCZ 2010: 112–113.

¹⁹ HAJDU 2010.

de a döntés mielőbbi kicsikarása mégis elkerülhetetlen volt. A caporettói áttörésben bevetett német csapatokat kivonták a hadszíntérről, így a Monarchiának immáron egyedül kellett megkísérelni az áttörést a Piave mentén húzódó új védelmi vonalon. Az áttörésre két hadművelleti irányt határoztak meg, amelyek mindegyikét önálló parancsnok vezette. Conrad von Hötzendorf hadseregcsoportja Dél-Tirol felől támadott, Svetozar von Boroević 1. és 2. Isonzó hadserege a Piavén déli irányban kelt át, míg József Ágost főherceg 6. hadserege a Montello hegynél, az arcvonal centrumában igyekezett áttörni.

A támadás 1918. június 15-én indult meg heves tüzérségi előkészítéssel. A szükséges tüzérségi löszernek azonban csak a 60-70%-a állt rendelkezésre, így a hiányt harcigáz-töltetű löszerekkel pótolták. Az olasz hadsereg azonban ekkorra már modern angol készítésű gázálcokkal látta el katonáit. A támadás hatalmas veszteségek árán ugyan, de kezdetben sikeres volt. Az osztrák–magyar csapatok motoros pontonokon, valamint hajóhidakon keltek át, és 30 km széles hídfőt alakítottak ki. Június 18-án azonban erős áradás érkezett a folyamszakaszra, ami elsodorta a hajóhidak többségét. A hídfőben elszigetelt csapatok ellen ekkor indult meg az antant ellentámadás. A csapatok helyzete tarthatatlanná vált, így Arz tábornok június 25-én kiadta a visszavonulási parancsot.

A hadászati áttörés tehát nem sikerült. A Monarchia 150 ezer főt veszített halottakban, sebesültekben, hadifoglyokban, miközben az antants csapatok vesztesége ennek közel fele, 90 ezer fő volt. Hatalmas mennyiségű hadianyag veszett oda, a Monarchia hadserege tulajdonképpen elveszítette teljes támadóerejét. A katonák morálja menthetetlenül mélypontra került. Tersánszky Józsi Jenő író így írta le érzéseit Piave után:

„Sikeresen szabadultam meg egy szörnyű helyzetből. A halál, ezer halál torkából... Emberfölötti teljesítmények becsületes elvégzése után emelt fővel járhatok... És lelkiállapotom sötét, nyugtalan, lesújtott, amióta csak visszajöttünk a Montellóról. Lerázhatatlan búval fekszem és kelek. Olyan nyomasztó búval, hogy az öngyilkosság gondolata kedves előttem... Ami rám hat most ez a saját kis egyéni érzéseimnél hatalmasabb érzés... most már biztos, hogy vége a háborúnak, mégpedig ránk nézve az ellenségnek kénye kedve szerint való békével, mert ez az offenzíva volt az utolsó erőfeszítésünk.”²⁰

A kifáradt Monarchia hátszaga is megrendült, miközben a hadseregben is megindult a bomlás. A szláv nemzetiségű katonák nagy számban hagyták el alakulataikat, hogy hazatérjenek, vagy kapcsolatot keressenek a frissen megalakuló nemzeti tanácsokkal. Ebben az állapotban indította meg az antant a Vittorio Venetó-i offenzívát október 24-én. A két brit és egy francia hadosztállyal megerősített 4., 8., 10., és 12. olasz hadsereg két nap alatt kelt át a Piavén. Október 30-án befoltozhatatlanul átszakadt az arcvonal. Victor Weber von Webenau gyalogsági tábornok még aznap fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményezett az olasz hadsereggel Padova mellett, amelynek eredményeként november 3-án aláírta a megállapodást. Mivel a pótjegyzőkönyv alapján a fegyvernagyítás 4-én állt csak be, az olasz hadsereg ellenállás nélkül folytatta az előrenyomulást az utolsó pillanatig, és az utolsó napokban még 350 ezer osztrák–magyar katonát ejtett fogságba.

A piavei offenzívát az adriai hadszíntéren is támogatni kívánta az osztrák–magyar hadvezetés, amely hadműveletek ismételt célja az otrantói tengerzár áttörése volt. A júniusra tervezett támadásban be kívánták vetni a Tegetthoff-osztály csatahajóit is, a Viribus Unitist, a Prinz Eugent,

²⁰ TERSÁNSZKY 1975.

valamint a Tegetthoff és Szent István csatahajókat. Az áttörésben kisebb, könnyebb, gyorsabb egységek vettek volna részt, míg azok biztosításában vettek részt a csatahajók.

A Szent István csatahajó a magyar hadi erőfeszítés eredménye volt. A korszerű csatahajó testét 1914-ben bocsátották vízre, és a hajó 1916-ban állt hadrendbe. Építése, tervezése során több kompromisszumot is kellett hozni, amelyek jelentősen hozzájárultak sebezhetőségéhez. Az elvártnál gyengébb volt a hajó torpedóvédelme, páncélzata, valamint a súlycsökkentés érdekében számos betervezett vízzáró falat is kihagytak az építés során. A Skoda által gyártott lövegtornyok nehezebbek lettek a tervezettnél, a kémények köré pedig egy fényszóró platformot is építettek, ami előnytelenül hatott a hajó stabilitására.

A flotta június 8–9-én futott ki Pólából, és még az otrantói tengerzár elérése előtt a Szent István olasz MAS torpedókkal felszerelt motorcsónakok támadásának lett áldozata június 10-én. Két 45 cm-es torpedó ütött léket a hajó oldalán, s bár a Tegetthoff megpróbálta a mozgásképtelenné váló hajót part közelbe vontatni, az erőfeszítések sikertelenek maradtak, a csatahajó elsüllyedt.

A flotta ezután jelentős erőfeszítésben nem vett már részt. A júniusi veszteség, a Vittorio Venetó-i offenzíva sikere, valamint az antantcsapatok balkáni előrenyomulása megbontotta a flotta fegyelmét. A lázadások, dezertálások mindennaposak lettek. Az uralkodó 1918. október 30-án rendelte el a flotta átadását az éppen alakuló Szlovén–Horvát–Szerb Államnak. Az erről szóló jegyzőkönyvet Horthy Miklós írta alá a Viribus Unitis fedélzetén. A megállapodás már megszületett, amikor olasz búvárok aknával süllyesztették el a Viribus Unitist.

Szerbia legyőzése után az antantcsapatok nem tűntek el a Balkánról, bár kétségtelen, hogy a háború intenzitása ezen a hadszíntéren nem volt mérhető sem a nyugati, sem a keleti arcvonalakhoz. Szaloniki hadászati alapponttal működtek a szerb hadsereg maradékaival megerősített antantcsapatok, de a hadászati cél, a Földközi- és Fekete-tengert összekötő szorosok megnyitása sikertelen maradt. Ez különösen nagy veszteség volt, hiszen Oroszország így jóval kevesebb hadianyaghoz juthatott hozzá.

Görögország 1917 júniusában lépett be a háborúba az antant oldalán, de a balkáni hadszíntéren az arcvonalak továbbra sem mozdultak. A központi hatalmak déli védvonalát elsősorban a bolgár haderő tartotta. Az antant 1918 szeptemberében nevezett ki új főparancsnokot a Balkánon harcoló hadseregcsoport élére Franchet d'Espèrey francia tábornok személyében, aki 29 szerb, angol, francia, görög hadosztályból álló csoportosításával megtámadta a 14 kimerült bolgár hadosztályból álló védelmet. Az arcvonal szeptember közepén szakadt át, és a Balkánon nem maradt olyan egység, amely a támadókkal szemben sikerrel vehette fel a harcot. Szeptember 29-én Bulgária, majd október 17-én a török hadsereg is letette a fegyvert, ezzel megadva a kegyelem-döfést a Monarchiának. Novemberre az arcvonal ismét Magyarország déli határára zárkozott fel.

A háborút lezáró fegyverszünetek, békék

Az 1918-as háborús év a hátszág és a hadsereg tekintetében egyaránt a teljes kimerültséghez vezetett, amit tetézett az 1918 ősztől nagy sebességgel terjedő spanyolnátha. Magyarország különösen nagy mértékben szenvedte meg a háború terheit. A 3,8 millió Magyar Királyság területéről behívott katona közül a harcokban és betegségekben 661 ezer fő halt meg, míg 743 ezer fő sebesült meg, és 734 ezer fő került hadifogságba.

A Monarchia egyben tartása immáron lehetetlenné vált, de facto alakultak meg az utód-államok, amelyek mindegyike nemzeti tanácsok szervezkedésének eredményeként jött létre. A Magyar Nemzeti Tanács igyekezett felvenni a kapcsolatot a Kárpát-medencében élő

nemzetiségek képviselésével, de sikertelen maradt, nemcsak a Monarchia, hanem a Magyar Királyság szétesése is megállíthatatlan volt. Október 27-én fellázadt a flotta szerb és horvát nemzetiségű állománya. Andrassy Gyula, a kiegyezés kori „nagy” Andrassy Gyula fia kérte a Monarchia számára a különbékét Wilson elnöktől október 27-én.

Az 1918. november 3-án megkötött padovai fegyverszünet már körvonalazta a későbbi restriktciók keretrendszerét. Intézkedéseinek megfelelően az ellenségeskedést azonnal be kellett szüntetni, valamint a Monarchia haderejét el kellett kezdeni leszerelni. Mindössze 20 békeállományú hadosztály maradhatott meg. Ki kellett üríteni az Adria-tenger menti területeket, valamint biztosítani kellett az antantcsapatoknak a monarchiabeli területek megszállását és a szabad mozgást. Ezt az antant azért tartotta fontosnak, hogy a Monarchia területéről is szükség szerint támadást indíthasson az akkor még hadban álló Németország ellen. A német csapatokat ugyanakkor ki kellett utasítani a birodalom területéről, vagy amennyiben ez nem történik meg, 15 napon belül internálni kellett a katonákat. Amikor a megállapodás hatályba lépett, a Victor Weber von Webenau tábornok által képviselt birodalom már tulajdonképpen szétesett. A pontos határvonalakat, amelyek mögé a Monarchia haderejét vissza kellett vonni, csak az olasz hadszíntéren vonták meg ekkor még.

A hazatérő egységek állapota széles skálán mozgott. A nyugati hadszíntérről, valamint a Balkánról hazatérő csapatok állapota kielégítő volt, az olasz hadszíntérről visszatérő egységek képe már változatosabb, a keletről hazatérők esetében pedig katasztrofális volt.

A frissen kinevezett Károlyi-kormány igyekezett mindent megtenni a hazatérő tömegek pacifikálására, de ez szinte lehetetlen feladatnak bizonyult. Magyarország november 1-jén rendelte haza csapatait önhatalmúlag. A hazatérők egy része fosztogatásba kezdett, amelynek elsődleges célpontjai a jegyzők, csendőrség, kereskedők, a helyi birtokosok és a zsidóság voltak. A kormány igyekezett a katonákat már a határon lefegyverezni, ezért leszerelőállomásokat hozott létre, ahol meleg ételt, valamint leszerelési illeket biztosítottak számukra. Mindeközben karhatalom szervezésébe is kezdtek elsősorban túlkoros, korábban leszerelt, korábban hazatért katonákból, önkéntesekből.

A belgrádi katonai konvenció immáron az antant által akkor még el nem ismert magyar kormány „saját” fegyverszünete volt. A tárgyalások 1918. november 7-én kezdődtek Belgrádban. A feltételeket a francia hadügyminiszter szabta, a magyar kormányt pedig Linder Béla hadügyminiszter képviselte. Az egyezmény tulajdonképpen a padovai fegyverszünet Magyarországra vonatkoztatásaként, kiegészítéseként értelmezhető. Ennek értelmében a délszláv csapatok a Barcs–Pécs–Baja–Szabadka vonalig foglalhatták el a magyar területeket, míg Románia a Marostól délre, valamint a Marosvásárhely–Beszterce vonalig szállhatta meg a területeket. A Magyar Királyi Honvédség 8 hadosztályt tarthatott mindössze meg. A magyar kormány ugyanakkor jóvátétel gyanánt munkásokat volt köteles küldeni Szerbiának. A belgrádi egyezmény is rögzítette, hogy a győztesek elfoglalhatnak stratégiai szempontból fontos részeket Magyarország területén belül is. Az egyezményt november 13-án írta alá Linder Béla.

Az egyezmény komoly hiányossága volt, hogy nem határozta meg pontosan, milyen csapatok operálhatnak a demarkációs vonalakon túl, ennek köszönhető, hogy az egyezményt Románia és Csehszlovákia is a későbbiekben „magára vette”, ezzel legitimálva a magyar területek megszállását.

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni béke máig nehezen feldolgozható eleme hazánk történelmének. A hatalmas területi, gazdasági veszteség mellett olyan béklyót helyezett az ország védelmi képességeire is, amelyek azt voltak hivatottak biztosítani, hogy a Nagy Háború után megszerveződő kisantant országok katonai fölénye biztosítható legyen a revízióra készülő országgal szem-

ben. A békeszerződés a hadsereget 35 ezer főben maximálta, amelyben 1750 tiszt szolgálhatott. Az általános hadkötelezettséget el kellett törölni, a hadsereg önkéntes, hivatásos rendszerben működhetett. A minimális szolgálati időt meg kellett emelni tisztek esetében 20 évre, a legénységi állomány esetében 12 évre, hogy a társadalom minél kisebb százaléka kaphasson katonai kiképzést. Megszűnt minden szerv, amely hadművelleti tervezéssel, irányítással foglalkozhatott. Megszűntek a nyilvántartó, sorozó, mozgósító szervek, a vezérkar, valamint a magasabbegységparancsnokságok (hadsereg, hadtest, hadosztály). A szerződés maximálta a fegyverzet mennyiségét is: 1000 főre 1500 puskát, 115 géppuskát, 4 aknavetőt, és 3 löveget engedélyeztek. Korlátozták a tárolható lőszer mennyiséget is, utánpótlás csak ellenőrzött üzemekből, és csak az éves fogyás mértékében érkezhettek. Magyarország nem gyárthatott, nem vásárolhatott, nem állíthatott rendszerbe nehézlövegeket, hadirepülőgépeket, léghajókat, hadihajókat és páncélos eszközöket.

A területi veszteségek, valamint a katonai béklyó együttesen biztosították, hogy az első világháborút lezáró egyezmények nem hozhatják meg a vágyott békét. A következő nagy háború casus belli je már ekkor megszületett.²¹

Irodalomjegyzék

- BALLA Tibor (2010): Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Kossuth – HM HIM, 23–41.
- BALLA Tibor (2014): A militarista birodalom mítosza. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127(3), 628–645.
- BALLA Tibor (2017): A központi hatalmak legnagyobb győzelme az olasz hadszíntéren: a caporettói áttörés. *Honvédségi Szemle*, 145(5), 111–121.
- BALLA Tibor (2020): A trianoni békediktátum és az önálló magyar haderő. *Honvédségi Szemle*, 148(3), 109–122.
- BERTÉNYI Iván (2010): Az első világháború okai. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Kossuth – HM HIM, 7–22.
- CSIKÁNY Tamás (2010): *Az első világháború eseményei és hadművészete* (jegyzet). Budapest: ZMNE. Online: <https://tudasportal.uni-nke.hu/tudastar-reszletek?id=123456789/8523>
- HAJDU Tibor (2010): A hátsószár. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Kossuth – HM HIM, 153–167.
- PINTÉR Tamás – RÓZSAFI János – STENCINGER Norbert (2009): *Magyar ezredek a Doberdó védelmében*. Budapest: Hiberna–Zrínyi.
- POLLMANN Ferenc (2010a): A balkáni front. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Kossuth – HM HIM, 42–57.
- POLLMANN Ferenc (2010b): Az olasz front. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Kossuth – HM HIM, 75–92.
- POLLMANN Ferenc (2010c): Az orosz front. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Kossuth – HM HIM, 58–74.
- POLLMANN Ferenc (2016): A Kárpátok és Magyarország védelme 1924–15-ben és az osztrák–magyar vezérkar. In KÓNYA Péter (szerk.): *Első világháború a Kárpátokban*. Prešov: Prešovská Univerzita, 37–43.
- ROMSICS Ignác szerk. (2010): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Kossuth – HM HIM.
- TURBUCZ Dávid (2010): Adriai hadszíntér és folyami háború. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Kossuth – HM HIM, 110–118.

²¹ BALLA 2020.

TERSÁNSZKY Józsi Jenő (1975): *Egy ceruza története – Egy kézikocsi története – Egy biciklifék története.* Kisregények. Budapest: Magvető.

Ajánlott irodalom

BACZONI Tamás – KISS Gábor – SALLAY Gergely Pál – SZÁMVÉBER Norbert (2000): *Halálfejes katonák.* Debrecen: Püldo.

BALLA Tibor (2003): *Szarajevó, Doberdó, Trianon,* Budapest: Scolar Kiadó.

CSONKARÉTI Károly (2001): *Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete.* Budapest: Kossuth.

KAISER Ferenc (2014): A Császári és Királyi Haditengerészet „csatahajói” az első világháborúban. *Aetas*, 29(3), 30–58.

KEEGAN, John (2014): *Az első világháború.* Budapest: Akadémiai.

ORMOS Mária (1983): *Padovától Trianonig.* Budapest: Kossuth.

SZARKA László (2011): A magyar békecélok alakulása az első világháború után. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Trianon 90 év távolból.* Eger: Líceum, 49–67.